

مجله علوم تربیتی و روانشناسی

دانشگاه سیستان و بلوچستان

سال دوم - شهریور ماه ۱۳۸۴

بررسی خصوصیات روانی نوجوانان دختر دانش آموز

شهرستان مشهد

دکتر حمیدرضا آقا محمدیان*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بومی سازی اطلاعات مربوط به روانشناسی رشد صورت پذیرفته است این پژوهش، توصیفی از نوع زمینه یابی است. نمونه تحقیق ۲۴۰ دانش آموز دختر دوره راهنمایی و دبیرستان می باشد که به روش خوشه ای انتخاب گردیدند. ابزار جمع آوری اطلاعات شامل پرسشنامه ای است که از دوازده بخش تشکیل شده است. نتایج پژوهش حاکی از آن است که مهمترین تمایلات نوجوانان کسب موفقیت در تحصیل و شغل و داشتن استقلال می باشد. همچنین مهم ترین آرزوی آنها، به دست آوردن خوشبختی و کسب موفقیت بوده است و مهمترین نیازمندیهایشان کسب موفقیت و سرگرمی و مسافرت می باشد. دانش آموزان مورد بررسی نشان داده اند که مذهبی و اخلاقی اند و از دست دادن والدین مهم ترین عامل هراس در آنهاست.

واژه های کلیدی: نوجوان، خصوصیات روانی و دانش آموز دختر

* - دانشیار گروه روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه

در چرخه تحول روانی آدمی مرحله مهمی وجود دارد که بین دوران کودکی و بزرگسالی قرار می گیرد و به دوره نوجوانی مرسوم است. در نوجوان همراه با تغییرات جسمانی یک سلسله دگرگونی ها در احساسات و عواطف، تمایلات و خواسته ها، تصورات و تخیلات بوجود می آید و توازن دوران کودکی را بر هم می زند و احتمال بروز اختلالات رفتاری را در این دوره افزایش می بخشد. برای تداوم زندگی، نوجوان باید افکار و وابستگی ها و روابط دوران کودکی خود را رها سازد و در هر مرحله، دیدگاه ها و مهارت های جدید بدست آورد. انتقال موفقیت آمیز از دوره کودکی به دوره نوجوانی که به تغییر در مفهوم « خویشتن » نیازی اساسی دارد، کار چندان آسانی نیست (شفیع آبادی ۱۳۶۸).

بدون تردید تغییرات جسمانی حاصل از بلوغ زیستی اثرات احساسی متفاوتی در دختران و پسران به همراه دارد، اینکه آیا نوجوانان تغییرات بدنی خود را با غرور و لذت یا با شرمساری و خجالت نشان می دهند، بستگی به زمینه روانی-اجتماعی^۱ دارد که بلوغ در آن اتفاق می افتد. این زمینه به واکنش افراد بالغ نسبت به بلوغ، الگوها، افکار و احساسات دوران کودکی، عکس العمل والدین و هم سن و سال ها به تغییرات ظاهر شده، هنجارهای فرهنگی و جنسیت بستگی دارد (همافمن^۲، ۱۹۹۶).

همچنین موانع اجتماعی می تواند سبب بسیاری از مشکلات عاطفی و روانی نوجوان شود و به علت عدم تطابق با دگرگونی های جدید، نومییدی و یأس در او ایجاد شود. در واقع عواطف نوجوان در این دوران دچار نوعی سرگردانی بوده و از حساسیت ویژه ای برخوردار است. رشد و تکامل نوجوان در این مرحله، بیشتر تحت تأثیر هیجان و عواطف می باشد. به طور کلی یکی از ویژگی های مهم رشد نوجوانان در این مرحله، سازش یافتن با احساسات جدیدی است که در نتیجه دگرگونی های بدنی پدید آمده اند (نجاتی، ۱۳۷۶).

^۱ - psychosocial context

^۲ - Haffman

در واقع نوجوان سازگار و سلامت از نظر شخصیتی و روانی، فردی است که صفات و ویژگی های گوناگون او با یکدیگر در تعامل و در ارتباطند. در عین حال که سازگاری کامل وجود ندارد، ولی سازگاری مطلوب قابل دسترسی است (نوابی نژاد ۱۳۷۴).

بدون تردید نوجوانی از جمله مهم ترین و حساس ترین دوره های تحوّل زندگی آدمی محسوب می شود. در این دوران هویت انسان رو به تکامل است، اگرچه زیربنای آن، دوره های قبل رشد تلقی می شود. بنابراین سرمایه گذاری دقیق تربیتی بر روی رشد کودکی تا نوجوانی، نقش بسیار اساسی در شکل گیری هویتی شایسته ایفا خواهد نمود، تا آینده سلامت روانی فرد تضمین گردد. لذا بر اساس این اصل که همیشه پیشگیری، مقدم بر درمان سخت و گاهی غیر ممکن است، در این پژوهش تلاش شده است تا با بررسی خصوصیات روانی دوره ای حساس از زندگی، یعنی نوجوانی، اطلاعاتی مفید و ارزشمند را در اختیار والدین، نوجوانان، روان شناسان، روانپزشکان و متخصصین تعلیم و تربیت قرار داد. بنابراین خصوصیات مذکور در قالب جزئیات آن یعنی هویت فردی و خانوادگی، تمایلات، آرزوها، نیازمندی ها، ترسها و اعتقادات مذهبی و اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته است. نکته قابل تأمل در این پژوهش آن است که ویژگی های روانی نوجوانان دانش آموز مشهد به بررسی گذاشته شده اند و این موضوع برای نگارنده که سالها در زمینه روانشناسی رشد^۱ به تدریس، تحقیق و تألیف پرداخته است، بسیار مهم می باشد که از ویژگی های مذکور در مورد نوجوانان آگاهی پیدا نماید، آنچه عمدتاً در اختیار است، بر اساس پژوهش هایی می باشد که برگرفته از نوجوانان دیگر کشورهاست. طبق بررسی های صورت پذیرفته مشخص شده است که پژوهش مشخصی با این عنوان در سطح استان صورت پذیرفته است، لیکن در زیر به تعدادی از پژوهش های انجام شده که به نوعی با موضوع همخوان هستند، اشاره می شود.

در تحقیقی که توسط مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه ای سازمان صدا و سیما (۱۳۷۵) با عنوان بررسی خواسته های نوجوانان شهر تهران انجام شد، نتایجی به شرح زیر بدست آمد: طبق یافته های تحقیق حاضر، نیازهای نوجوانان پاسخگو بیشتر جنبه غیر مادی دارد و

¹ - Development psychology

یا مستقیماً به مسائل مادی مربوط نمی شود و یا جنبه عاطفی نیازها و خواسته ها قوی تر است . همچنین در مورد مشکلات نوجوانان امروزی این نتایج به دست آمد: مشکلات اقتصادی و کمبودهای ناشی از آن (۱۸ درصد)، مشکلات مربوط به تحصیل و امکانات آن (۱۶ درصد)، کمبودهای تفریحی و ورزشی (۱۴ درصد)، و زمینه های انحراف نوجوانان (۱۳ درصد) .

شریفی (۱۳۷۱) در تحقیق خود با عنوان بررسی میزان ارضای نیازهای جسمی، روانی و اجتماعی نوجوانان دختر تهرانی توسط والدین آنها به این نتایج رسید که میزان ارضای نیازهای جسمی، روانی و اجتماعی ۴۰/۲ درصد نمونه ها در حد متوسط و ۱/۷ درصد در حد کم است. با افزایش میزان تحصیلات والدین، بر میزان ارضای نیازهای جسمی، روانی و اجتماعی افراد افزوده می شود، ولی با افزایش تعداد فرزندان خانواده از میزان ارضای نیازهای آنها کاسته می شود. همراه با افزایش سن والدین، از میزان ارضای نیازهای روانی- اجتماعی فرزندان کاسته می شود. طبق یافته های این تحقیق، نیازهای جسمی نسبت به نیازهای روانی- اجتماعی بیشتر توسط والدین ارضاء می گردد.

نوابی نژاد و سعیدی مقدم (۱۳۷۵) در تحقیق خود با عنوان بررسی رابطه بین ساخت تربیتی و مذهبی خانواده با ارزش های اخلاقی نوجوانان تهران به این نتیجه رسیدند که بین روش تربیتی و میزان مذهبی بودن مادران رابطه معنی داری وجود ندارد. نوجوانان دختری که مادران مذهبی تری دارند، نسبت به نوجوانان دختری که مادران غیر مذهبی دارند، عفاف و پای بندی بیشتری به ارزش های اخلاقی از خود نشان نمی دهند. همچنین این دو گروه با هم تفاوتی از نظر مسؤلیت پذیری ندارند. مراعات ها و مراقبت های مادر بر رفتار خود، قویاً بر رفتار همراه با متانت و حیای دخترش تأثیر می گذارد و بیش از توصیه های زبانی و شعارهای بی محتوا عملی خواهد بود.

فیروزی (۱۳۷۳) در تحقیقی با عنوان بررسی محتوی، شدت و شیوع ترس در بین گروهی از نوجوانان دانش آموز شهر شیراز به این نتیجه رسید که رایج ترین ترس ها در آزمودنی های تحقیق عبارتند از: رد شدن از امتحان، جهنم، ایدز، جدایی یا طلاق والدین، مردن یکی از اعضاء

خانواده، جنگ هسته ای، تصادف یکی از اعضاء خانواده در ارتباط با تأثیر جنس بر شدت و شیوع ترس نتایج نشان داد که شدت و شیوع در دخترها به طور معنی داری بالاتر از پسرها است. چنانکه از تحقیقات فوق بر می آید، تا کنون پژوهشی با این عنوان بر روی دانش آموزان شهر مشهد به انجام نرسیده است، لذا با استفاده از مبانی نظری مربوط به خصوصیات روانی دوران نوجوانی و همچنین منابع گسترده خارجی که در این زمینه وجود دارد و نگارنده از اطلاعات آنها غافل نبوده است، به طرح سؤالات پژوهشی خود پرداخته و با تدوین پرسشنامه ای نسبتاً کامل، بررسی سؤالات را تا حصول پاسخ مناسب به امتحان گذاشته است.

بنابراین این پژوهش به دنبال اهداف ذیل است:

- ۱- شناخت برخی از ابعاد تحول روانی نوجوانان نظیر تمایلات، آرزوها، نیازها، ترسها و اعتقادات مذهبی و اخلاقی .
- ۲- تدوین کتابهایی در زمینه رشد و تحول نوجوانان بر اساس یافته های پژوهش حاضر .
و برای این منظور از سؤالات ذیل سود جسته است :
۱- نوجوان از چه تمایلات ، آرزوها و نیازهایی برخوردارند ؟
۲- اعتقادات مذهبی و اخلاقی نوجوانان واجد چه ویژگی های تحولی است ؟
۳- چه مسائلی در نوجوانان ایجاد هراس می کند ؟

• روش

روش پژوهش توصیفی از نوع زمینه یابی است . جامعه آماری شامل کلیه نوجوانان ۱۲ تا ۱۸ ساله دانش آموز دختر دوره های راهنمایی و دبیرستان شهر مشهد است که به روش نمونه گیری خوشه ای از مدارس مختلف شدند.

ابزار جمع آوری اطلاعات شامل پرسشنامه ای است که از دوازده بخش تشکیل شده و هر قسمت دارای سؤالات متعددی است و کلیه اطلاعات مورد نظر در خصوص ویژگی های روانی نوجوانان را مشخص می سازد. پرسشنامه مذکور، به بررسی تمایلات، آرزوها، نیازها، ترس ها و

اعتقادات مذهبی و اخلاقی نوجوانان می پردازد. قابل ذکر است که اعتبار پرسشنامه مذکور با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ محاسبه گردید که حدود ۰/۸۹ بدست آمد .

• تجزیه و تحلیل یافته ها

روش تجزیه و تحلیل داده ها در این پژوهش با استفاده از شاخص های آمار توصیفی نظیر تلخیص یافته ها در قالب جدول ، میانگین ، فراوانی ، فراوانی نسبی و نمودار صورت گرفته است .

سؤال اول : نوجوانان از چه تمایلات ، آرزوها و نیازهایی برخوردارند ؟

جدول شماره ۱ : میانگین نمرات آزمودنی ها بر حسب نوع تمایل^۱

میانگین	نوع تمایل	میانگین	نوع تمایل	میانگین	نوع تمایل
۷/۶۰	تمایل به قبول مسئولیت	۷/۶۴	تمایل به هنر	۹/۱۸	تمایل به موفقیت در تحصیل
۶/۳۴	تمایل به جنس مخالف	۷/۶۱	تمایل به امور مذهبی و اخلاقی	۹/۱۷	تمایل به ادامه تحصیل
۶/۳۴	تمایل به ورزش	۷/۵۵	تمایل به مسائل علمی	۹/۰۸	تمایل به شغل آینده
۵/۵	تمایل به مسائل سیاسی	۷/۲۱	تمایل به کسب پول	۸/۳۸	تمایل به استقلال داشتن
۴/۸۴	تمایل به مسائل فلسفی	۷/۱۲	تمایل به کارهای اجتماعی	۷/۶۹	تمایل به مسائل ادبی

همانطور که از جدول شماره ۱ دریافت می شود ، نوجوانان دارای انواع مختلفی از تمایلات هستند و طبق نتایج حاصل ، تمایل به موفقیت در تحصیل و ادامه آن و داشتن استقلال از جمله مهم ترین تمایلات آنها است .

۱- برای ارائه بهتر نتایج ، داده های مربوط به تمام جداول بر حسب میزان اهمیت تنظیم شده اند .

جدول شماره ۲: میانگین نمرات آزمودنی ها بر حسب نوع آرزو

نوع آرزو	میانگین	نوع آرزو	میانگین	نوع آرزو	میانگین
خوشبخت بودن	۹/۸۲	داشتن معلومات و عقل و راهنما	۹/۱۴	رسیدگی به امور خانواده	۷/۷۲
کسب موفقیت	۹/۶۲	کسب شغل و حرفه ای مناسب	۹/۱۲	کسب شهرت و مقام	۷/۷
داشتن دوستان خوب	۹/۵۴	سلامتی و طول عمر	۹/۰۲	کسب قهرمانی	۷/۱۴
ازدواج با همسر دلخواه	۹/۴۸	پکدامنی و تقوا	۸/۸۴	داشتن پول و ثروت	۷/۰۹
علاقه به خانواده	۹/۳۲	مرقه بودن خانواده	۸/۶۶	داشتن برادر و خواهر	۷/۵۸
داشتن لیاقت و استعداد	۹/۲۷	داشتن استقلال و آزادی	۸/۳۹	ورزش و مسائل ورزشی	۵/۱۳
صلح و آرامش	۹/۲	کمک به اجتماع و انسانیت	۸/۳۸	عضویت در بسیج	۴/۷۹
داشتن امکان ادامه تحصیل	۹/۱۹	داشتن اتومبیل و موتورسیکلت	۸/۱۲	معلم بودن	۴/۶۲
خوشحال و عزیز بودن	۹/۱۷	پیش آهنگی اردو و مسافرت	۸/۰۸		

همانگونه که در جدول شماره ۲ مشاهده می شود، نوجوانان دارای آرزوهای مختلفی هستند و طبق نتایج حاصل، بدست آوردن خوشبختی و کسب موفقیت، از جمله مهم ترین آرزوهای آنها است.

یافته های جدول شماره ۳، نشان می دهد که نوجوانان دارای نیازمندیهای مختلفی هستند، با توجه به اینکه نیاز به کسب موفقیت و سرگرمی و مسافرت از جمله مهم ترین نیازمندیهای آنها است.

جدول شماره ۳: میانگین نمرات آزمودنی ها بر حسب نوع نیازمندی

نوع نیازمندی	میانگین	نوع نیازمندی	میانگین	نوع نیازمندی	میانگین
نیاز به کسب موفقیت	۹/۵۷	نیاز به استقلال	۸/۲	نیاز به جنس مخالف	۶/۱۸
نیاز به سرگرمی و مسافرت	۹/۱۹	نیاز به همکاری و همدردی	۸/۱۳	نیاز به تعلق داشتن به گروه	۵/۷۷
نیاز به مورد قبول واقع شدن	۸/۷۸	نیاز به پذیرش	۷/۹۷	نیاز به میانجی شدن	۵/۵۹
نیاز به محبت و دلبستگی	۸/۷۳	نیاز به تشویق و تمجید	۷/۹۷	نیاز به رهبری و دستور دادن	۵/۱۸
نیاز به آراستگی و نظم	۸/۵	نیاز به پول	۶/۶۲	نیاز به خودنمایی	۳/۰۶
نیاز به مهارت و توانایی	۸/۳۵	نیاز به تحلیل و درک رفتارها	۶/۸۶		

سؤال دوم: اعتقادات مذهبی و اخلاقی نوجوانان واجد چه ویژگی های تحولی است؟

در جدول شماره ۴، نکات قابل تأملی وجود دارد، از جمله این که نوجوانان دانش آموز مشهد معتقد به مسائل مذهبی و اخلاقی هستند و به آنچه به عنوان اصول اساسی دین تلقی می شود پایبند می باشند. از طرفی به منظور شکل گیری هویت خود که در این دوران برجسته می شود، تعارض های را با والدین خویش نشان می دهند که والدین باید به این موضوع توجه جدی مبذول دارند؛ به عنوان مثال مراجعه شود به عدم علاقمندی در رفتن به مسجدی است که والدین می روند. موضوع مهم دیگر حرکت به سوی تعمیق تفکر است که هنوز در ابتدای آن هستند، مثلاً پاسخی که به سؤال بهشت روی زمین است، حاکی از این موضوع می باشد.

جدول شماره ۴: میانگین نمرات آزمودنی ها بر حسب اعتقادات مذهبی و اخلاقی

عبارات	فراوانی ساده		عبارات	فراوانی نسبی		فراوانی ساده		عبارات	
	بلی	خیر		بلی	خیر	بلی	خیر		
من می دانم خدایی وجود دارد	۴۰	۰	تمام گفته های قرآن قابل اجرا است .	۰۰	۰	۷۵/۴۲	۲۴/۸	۸۱	۹
خداوند مراقب اعمال انسان است و بد کاران را تنبیه می کند	۳۹	۱	عبادت معمولاً برای جبران و بخشش خطاهاست .	۹۹/۸	۰/۲	۶۵	۵	۵۶	۴
بهشت وجود دارد	۳۹	۱	از انجام کاری که به نظر شما غلط است ، ولی منافعی دارد باید خودداری کرد .	۹۹/۸	۰/۲	۶۲/۵	۳۷/۵	۵۰	۰
جهنم برای مجازات گناهکاران است	۲۵	۱۵	افرادی که بدون توجه و فراموشکار هستند را باید به علت قصورشان بخشید .	۹۳/۵	۶/۵	۶۰/۸۳	۳۹/۷	۴۶	۴
فقط مردم خوب به بهشت می روند	۱۸	۲۲	مردمی خوب مردمی هستند که وظایف مذهبی خود را مرتب انجام می دهند .	۹۰/۳	۹/۷	۵۳/۷۵	۴۶/۵	۲۹	۱۱
عبادت بهترین عامل برای تسکین ناراحتیهاست	۱۷	۲۳	موقع ناراحت شدن از دیگران باید به آنها حرفه ای رکیک نزد .	۹۰/۲	۹/۸	۵۲/۹۲	۴۷/۸	۲۷	۱۳
مردمی که به بهشت می روند بهتر از دیگران هستند .	۰۹	۳۱	نوجوانان باید به همان مسجدی بروند که والدینشان می روند .	۸۷/۸	۱۲/۲	۲۱/۲۵	۷۸/۵	۱	۸۹
فقط روح بعد از مردن زنده می ماند	۰۲	۳۸	مسائل و منازعات خانوادگی را باید برای دیگران بازگو کرد .	۸۴/۷	۱۵/۳	۱۳/۷۵	۸۶/۵	۳	۰۷
شک آوردن به قرآن گناه است .	۹۱	۴۹	بهشت در رو زمین است .	۷۹/۸	۲۰/۲	۱۱/۲۵	۸۸/۵	۷	۱۳
دلیل عمده رفتن به مسجد ستایش خداوند است .	۹۰	۵۰		۷۹/۷	۲۰/۳				

سؤال سوم : چه مسائلی در نوجوانان ایجاد هراس می نماید ؟

جدول شماره ۵: میانگین نمرات آزمودنیها بر حسب ترس

میانگین	نوع ترس	میانگین	نوع ترس	میانگین	نوع ترس
۶/۲۴	مشاجره با اطرافیان	۶/۹۹	نیافتن دوست صمیمی	۹/۴۱	از دست دادن والدین
۶/۱۸	عدم موفقیت در انتخابات	۹/۹۸	مورد قبول واقع نشدن	۹/۰۳	از دواج نامناسب
۵/۶۴	عدم سازش با دبیران و اساتید	۶/۷۷	نداشتن محبوبیت	۸/۳۱	گناه و مکافات مذهبی
۵/۰۶	ترس از بیماری های آمیزشی	۶/۵۲	از دست دادن دوستان	۸/۲	گمراه شدن و خلاف کاری
۴/۸	ایجاد رابطه جنسی و پایبند شدن	۶/۵	عدم انجام تکالیف مدرسه	۷/۵۷	خرابی وضع مالی والدین
		۶/۳۲	علائم بلوغ و عدم رشد آنها	۷/۰۴	پیدا نکردن شغل
		۶/۳۱	خوشایند نبودن قیافه	۷	تبعیض و ترجیح دیگران به من

یافته های جدول شماره ۵ نشان می دهند که نوجوانان دارای ترس های مختلفی هستند و طبق نتایج حاصل از دست دادن والدین مهم ترین عامل هراس در آنهاست .

• بحث و نتیجه گیری

سؤال اول: نوجوانان از چه تمایلات، آرزوها و نیازهایی برخوردارند؟

همانگونه که از جدول شماره ۱ دریافت می شود، نوجوانان دارای انواع مختلفی از تمایلات هستند. با این حال طبق نتایج حاصل، تمایل به موفقیت در تحصیل و ادامه آن از جمله مهم ترین تمایلات آنها است. تمایل به شغل آینده، استقلال، مسائل ادبی، هنر امور مذهبی و اخلاقی، مسائل علمی، مسائل فلسفی، کسب پول، کارهای اجتماعی، قبول مسئولیت، جنس مخالف،

ورزش، مسائل سیاسی، مسائل فلسفی و خدمت سربازی به ترتیب اهمیت از اولویت برخوردارند.

با توجه به یافته های تحقیق حاضر، این نکته استنباط می شود که تمایلاتی که برای نوجوانان اولویت نخست را دارند، بیشتر جنبه غیر مادی دارد و یا مستقیماً به مسائل مادی مربوط نمی شود و جنبه عاطفی نیازها و خواسته ها قوی تر است، که این نکته مطابق با نتایج پژوهش مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه ای سازمان صدا و سیما (۱۳۷۵) می باشد که تحت عنوان بررسی خواسته های نوجوانان تهران در این زمینه انجام شده است.

علاقتمندی به موفقیت در امور تحصیلی که برای نوجوانان این پژوهش از بالاترین مرتبه برخوردار است حاکی از چند موضوع مهم می باشد که باید مورد توجه قرار گیرد، اول اینکه در فرهنگ ایرانی تا چه اندازه توجه به علم و کسب دانش ریشه عمیق و گسترده ای دوانیده است که حتی نوجوانان نیز در سطح وسیعی به فراگیری آن علاقه نشان می دهند، البته در جامعه ای که اعتقاد بر آن است که ساعتی تفکر فراتر از هزار شب عبادت است، انتظاری غیر از این نمی رود. دوم اینکه بر خلاف نظر عده ای که تنها به پول و ثروت می اندیشند، امید به گسترش معنویات را روز به روز در دل مشتاقان شعله ورتر می سازد، البته این موضوع نباید مورد غفلت قرار بگیرد که مسائل اقتصادی در جایگاه خودش بسیار مهم و اساسی میباشند، اما فردی که دارای عقل و اندیشه معاش باشد در زندگیش موفق تر از کسی است که تنها به دنبال جمع آوری مال و اموال است. دیگر اینکه مشخص می شود هنوز در جامعه علم و عالم جایگاه خاص خود را حفظ نموده است.

نکته قابل توجه دیگر در این نتایج آن است که نوجوانان نسبت به آینده شغلی خود حساس و نگران از اینکه شغل مناسب و قابل قبولی را بدست نیاورند. بر مسئولین امر است که برنامه ریزی مناسبی را به منظور کاهش فشارهای روانی نوجوانان که زمینه ساز بسیاری از بیماریهای روان تنی است، فراهم نمایند. خانواده ها نیز باید بکوشند تا با طرح این نکته که در حال حاضر موفقیت درسی نوجوانان مهم است نه دل مشغولی های دیگر، زمینه کاهش اضطراب ها و

نگرانی‌ها را به کلی کاهش دهند. در مجموع، نتایج بدست آمده حاکی از تأکید نوجوانان بر مسائل معنوی و اخلاقی است که باید مواظب جلوگیری از کمرنگ شدن آن برای نسل آینده بود. همان گونه که از جدول شماره ۲ دریافت می‌شود، نوجوانان دارای آرزوهای مختلفی هستند. با این حال طبق نتایج به دست آمده، کسب خوشبختی از جمله مهم ترین آرزوهای آنها در هر دو مقطع تحصیلی می‌باشد. کسب موفقیت، دوستان خوب داشتن، ازدواج با همسر دلخواه، علاقه به خانواده، داشتن لیاقت و استعداد، صلح و آرامش، داشتن امکان ادامه تحصیل، خوشحال و عزیز بودن، داشتن معلومات و عقل و راهنما، بدست آوردن شغل و حرفه ای مناسب، سلامتی و طول عمر، پاکدامنی و تقوی، مرفه بودن خانواده، داشتن استقلال و آزادی، کمک به اجتماع و انسانیت، داشتن اتومبیل و موتور سیکلت، پیش آهنگی اردو و مسافرت، رسیدگی و اور خانواده، کسب شهرت و مسایل ورزشی، عضویت در بسیج، معلم بودن به ترتیب اهمیت از نظر نوجوانان، از جمله آرزوهای دیگر آنان می‌باشند.

تحقیقات واشبرن به نقل از سیفرت و هافنانگ (۱۹۹۷) در زمینه بررسی آرزوهای نوجوانان نشان می‌دهد که آرزوهای دختران و پسران با یکدیگر اختلاف فاحشی دارد و آرزوهای دختران از لحاظ تعداد، از آرزوهای پسران بیشتر بوده و هر چه سن افزایش می‌یابد، آرزوها نیز تغییر می‌کند. همچنین او در مورد نوع آرزوهای نوجوانان به این نتیجه رسید که آرزوهای پسران بیشتر شامل ثروت، داشتن وسایل زندگی، شغل آینده و ورزش می‌شود و آرزوهای دختران بیشتر بر کارهای خانوادگی و اجتماعی متمرکز است که این نکته مطابق با نتیجه تحقیق حاضر می‌باشد که نوع آرزوهای دختران بیشتر در زمینه های ذکر شده است.

خوشبختی از جمله آرزوهای دیرین هر انسانی است و در اینجا هم مشخص می‌شود که حتی در سنین پایین نیز این آرزو کاملاً برجسته است، ولی نکته قابل توجه در این نتایج حاکی از آن است که نوجوانان مذکور خوشبختی و سعادت را در موضوعاتی بسیار جالب توجه جستجو می‌کنند یعنی دوست خوب که هموار مورد سفارش علم روان شناسی و علمای دینی و مذهبی قرار گرفته است که در انتخاب دوست دقت لازم انجام بگیرد، چون اثر شگفتی بر زوایای مختلف

فردی و اجتماعی به جای می گذارد. لذا از آنجایی که هر انسانی بخش قابل توجهی از عمر خود را در یک ارتباط مشترک به سر می برد، بنابراین چنانچه ازدواج به صورت تحمیلی و ناخواسته صورت پذیرد، سدی بزرگ بر سر راه موفقیت و خوشبختی حاصل خواهد شد که به راحتی کنار زده نمی شود. بنابراین والدین باید در این خصوص انتخابی اصلح بکار گیرند. نکته مهم دیگر جلوگیری از تحقیر و کوچک سازی نوجوانان است که این مسئله اثرات مخربی بر عزت نفس آنها خواهد داشت، لذا تکریم نوجوان به معنای تکریم خوشبختی و سعادت است.

یافته های جدول شماره ۳ نشان می دهند که نوجوان دارای نیازمندی های مختلفی می باشند، با این حال طبق نتایج بدست آمده، نیاز به کسب موفقیت (اعم از تحصیل و شغل) از جمله مهم ترین نیازمندیهای آنها در هر دوره تحصیلی است. سرگرمی و مسافرت، مورد قبول دیگران واقع شدن، نیاز به محبت و دلبستگی، نیا به همکاری و همدردی با دیگران، نیاز به پذیرش، نیاز به تشویق و تمجید، نیاز به پول، تجزیه و تحلیل و درک رفتارها، نیاز به جنس مخالف، تعلق داشتن به گروه میانجی شدن، رهبری و دستور دادن و خودنمایی به ترتیب اهمیت از جمله نیازمندی های دیگر آنها هستند.

تحقیق سیفرت و هافنانگ (۱۹۹۷) در خصوص نیازهای فرهنگی نوجوانان نیز حاکی از آن است که کسب موفقیت در تمامی زمینه هایی که آنان انتخاب می نمایند بسیار مهم است، خصوصاً اگر برای خانواده پیروزی در تحصیل از جایگاه والایی برخوردار باشد، این نیاز برای نوجوانان مهم تر است. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

نکته قابل توجه در این جدول وجود امتیازهای بالای نیاز محبت و دلبستگی (۸/۷۳) و مورد قبول دیگران واقع شدن (۸/۷۸) در کتاب کسب موفقیت (تحصیلی و شغلی) است، در واقع پیروزی در تحصیل و شغل نیازمند دریافت توجهات عاطفی و معنوی است، خصوصاً در سن نوجوانی به دلیل تغییر و تحولات چشمگیری که به لحاظ زیستی، روانی و عاطفی در این مقطع زندگی رخ می دهد، داشتن پشتوانه معنوی آن هم در درون محیط گرم خانوادگی می تواند موفقیت های نوجوانان را چندین برابر افزایش دهد. چنانکه تحقیقات انجام شده بر روی نوجوانان

بزهکار حاکی از آن است که این افراد به دلیل نداشتن حمایت های عاطفی و عدم پذیرش از طرف خانواده باعث شده است که در این مسیر گام نهند (سیفرت و هافننگ ، ۱۹۹۷ ، ۹۷). حتی در بسیاری از موارد وقتی نوجوان احساس کرده است که درون خانواده مورد پذیرش است، بسیاری از عقب ماندگی های تحصیلی خود را مورد جبران قرار داده است .

با توجه به امتیاز بالای نیاز به مسافرت و سرگرمی (۹/۱۹) این نکته باید مورد توجه خانواده ها بطور جدی قرار بگیرد که خود نقش بسیار مفید و سازنده ای در موفقیت تحصیلی دارد . در خیلی از موارد مشاهده می شود که خانواده چنان غرق در مسایل درسی و یا شغلی فرزندان خود مشاهده که به کلی سرگرمی و تفریح را به فراموشی می سپارد و به عبارتی امتیاز مذکور خود می تواند حاکی از این موضوع هم باشد .

کمترین امتیاز بدست آمده در جدول مذکور نیاز به خود نمائی (۳/۰۶) است . با توجه به این که در فرهنگ ایرانی خود نمائی و تلاش در جهت مطرح ساختن خود و ویژگی های مثبت خویش را به رخ دیگران نمایاندن ، کاری است ناپسند و مذموم، احتمالاً نوجوانان مورد پژوهش نیز حداقل در سطح بیانی همگام با این خواسته فرهنگ جامعه عمل نموده اند .

تعلق به گروه (۵/۷۷) نیز از امتیاز بالایی برخوردار نیست و این نکته قابل تأملی است که چرا نوجوانان مورد پژوهش چندان به گروه و کارهای گروهی علاقه زیادی نشان نمی دهند ، در حالی که گروه قادر است خدمت بسیار زیاد و گسترده ای را به پیشرفت افراد بنماید . بنابراین باید تلاش شود تا روح همکاری گروهی را از سنین پائین ایجاد نموده تا از خدمات آن بهره های لازم مهیا شود . آسیب شناسی گروهی از جمله موضوع مهمی است که در بین نوجوانان باید مورد پژوهش قرار بگیرد .

سؤال دوم : اعتقادات مذهبی و اخلاقی نوجوانان واجد چه ویژگی های تحولی است ؟

با مراجعه به جدول شماره ۴ نکات قابل تأملی در خصوص اعتقادات مذهبی و مسائل اخلاقی نوجوانان که در حال تحول هستند مشخص می شود ، از جمله مهم ترین آنها ایمان به توحید و وجود خداوند متعال است که جزو اصول دین اسلام تلقی می شود، این اعتقاد نقش

بسزایی در رفتارهای آتی نوجوان ایفا خواهد کرد. بنابراین، رفتارهای والدین و سایر اطرافیان نوجوان در تقویت یا تضعیف آن می تواند کار ساز باشد. خداداد به نقل از آقا محمدیان (۱۳۷۶) در پژوهشی با عنوان بررسی رشد مذهبی نوجوانان و جوانان تهران نیز به این نتیجه دست یافت که نمونه مورد تحقیق به اصول اساسی دین اعتقاد دارند، ولی همواره این ترس در آنها وجود دارد که شاید به مرور زمان و تحت تأثیر شرایط خاص اجتماعی این اصول تحت الشعاع قرار بگیرند. وی نیز توصیه به والدین و اولیاء مدرسه دارد که به رعایت اصول برخورد مناسب و شایسته با نوجوانان آنها را در حفظ و تحکیم مبانی دینی یاری دهند که چنانچه این دوران ره به سلامت پشت سر بگذارند و باورهای دینی در آنها تثبیت شود، تغییر آن کار بسیار مشکلی خواهد بود. چنانکه آنافروید به نقل از دادستان و منصور (۱۳۷۸) نیز بر این نکته تأکید فراوان دارد که دوران نوجوانی از جمله مراحل تحولی است که اعتقادات مذهبی رشد و نمو نموده و نوجوان را از فشارهای کشاننده ای محفوظ می دارد و در مقابل آنها را یاری می دهد.

اینکه نوجوانان مورد پژوهش اعلام کرده اند بهشت روی زمین نیست (۲۱۳ نفر)، برداشتنی غیر انتزاعی از موضوع داشته اند، چنانکه می دانیم مطابق با دیدگاه تحولی پیازه، تفکر انتزاعی در بیان ۱۶ سالگی به حداکثر رشد خود می رسد که البته تحت تأثیر شرایط فرهنگی جوامع مختلف این سن متغیر خواهد بود و در تهران نیز بررسی ها نشان می دهد در این سن و سال تعداد کمی از نمونه مورد پژوهش به تفکر انتزاعی رسیده اند (آقا محمدیان، ۱۳۶۹)، بنابراین می توان چنین بیان کرد که هر جا رفتارها به خوبی و شایستگی گرایش داشته باشد، د واقع بهشت که مظهر خوبی است نیز وجود دارد. نکته جالب دیگر در این جدول عدم استناد به ظاهر است، در واقع نوجوانان تنها عمل به ظاهر دستورات دینی را دلیل بر مذهبی و یا اخلاقی بودن افراد تلقی نمی کنند. حفظ اسرار خصوصاً آنچه مربوط به خانواده می شود، باید برای غیر مطرح نگردد، این یکی از اصول مهم اخلاقی مورد توجه نوجوانان مورد پژوهش است، چه باعث انسجام خانواده و تلاش برای همکاری بین اعضاء به منظور حل مشکلات پیش آمده در درون خانواده می

باشد. در مجموع نتایج بدست آمده حاکی از وجود اعتقادات مذهبی و توجه به رفتارهای اخلاقی در نوجوانان مورد پژوهش است، که البته برای تأیید بیان و عمل نیاز به تحقیق دیگری است.

سؤال سوم: چه مسائلی در نوجوانان ایجاد هراس می کند؟

یافته های جدول شماره ۵ نشان می دهند که نوجوانان دارای ترس های مختلفی هستند، با این حال طبق نتایج حاصل، ترس از دست دادن والدین از جمله مهم ترین ترس های آنها در هر دوره تحصیلی است. ترس از ازدواج نامناسب، ترس از گناه و مکافات مذهبی، ترس از پیدا نکردن کار و شغل، ترس از تبعیض و تحقیر و ترجیح دیگران به من، ترس از بدست نیاموردن محبوبیت، ترس از دست دادن دوستان، ترس از عدم انجام تکالیف مدرسه، ترس از علائم بلوغ و عدم رشد آنها، ترس از خوشایند نبودن قیافه، ترس از مشاجره با والدین و خواهران و برادران، ترس از عدم موفقیت در انتخابها، ترس از عدم سازش و تفاهم با دبیران و اساتید، ترس از بیماری های آمیزشی و ترس از ایجاد رابطه جنسی و پای بند شدن به ترتیب اهمیت از نظر نوجوانان، از جمله ترس های دیگر آنها می باشند.

با مقایسه نتایج حاضر با یافته های فیروزی (۱۳۷۳) که با عنوان بررسی محتوای، شدت و شیوع ترس در بین گروهی از نوجوانان دانش آموز شهر شیراز انجام گرفت، می توان به این نتیجه رسید که از جمله رایج ترین ترس ها در ک آزمودنی های مورد مطالعه در هر دو تحقیق ترس از دست دادن والدین است. این مسئله از دو بعد قابل توجه است، یکی به لحاظ اهمیت و ارزشی که فرزندان برای والدین خود قائل هستند و از این جهت مهم و مورد تحسین است، اما از این جهت که در آنها ایجاد وابستگی کند، چندان مورد پذیرش نیست، به علاوه که وجود ترس مفرط در فرزندان خود زمینه بروز بسیاری از مشکلات بعدی خواهد شد که باید بطور جدی مورد توجه والدین قرار بگیرد. از این که نوجوانان مورد پژوهش از کمی درآمد و خراب شدن وضع مالی والدین نیز نگران هستند، خود حاکی از آن است که والدین مسایل و مشکلات خود را در سطح گسترده ای درون خانواده مطرح می سازند، در صورتی که توصیه می شود، فرزندان

تنها در سطح قابل فهم و به منظور مشارکت در مسایل مختلف خانواده از آنچه برای والدین ایجاد مشکل می کند، اطلاع و آگاهی داشته باشند .

ترس از گمراه شدن و خلاف کاری (۸/۲) ، همچنین ترس از گناه و مکافات مذهبی (۸/۳۱) نیز از جمله بالاترین نمره ها را به خود اختصاص داده است که این مسئله اولاً بیداری گرایش های مذهبی را در این مقطع سنی مشخص می سازد که باید مورد توجه والدین و اولیاء مدرسه قرار بگیرد . ثانیاً برای نوجوانان سالم ماندن و انجام ندادن کارهایی که مورد پذیرش وجدان اخلاقی خود، خانواده و اجتماع نیست از جایگاه ویژه ای برخوردار می باشد . (آنافرید ، به نقل از دادستان و منصور ، ۱۳۷۸)

موضوع مهم دیگر برا دختران مورد پژوهش ترس از ازدواج نامناسب است (۹/۳۰)، در واقع تشکیل خانواده سالم و مورد قبول از جمله مسایل مهمی است که بهداشت روانی زوجین و نسل آینده را تضمین خواهد نمود و چنانچه فردی وارد زندگی جوان شود که دارای انحرافات و مشکلات متعدد رفتاری ، اخلاقی و روانی باشد نه تنها دستیابی به این هدف را ممکن نمی سازد بلکه مانع و سد بسیار بزرگی خواهد بود که سلامت افراد، خانواده و اجتماع را به خطر می اندازد . این موضوع خصوصاً برای جوانان دختر از اهمیت ویژه و بیشتری برخوردار است . نکته قابل تأمل در این ترس آن است که از سن جوانی ذهن افراد را به خود مشغول ساخته است ، لذا می طلبد که والدین، اولیاء مدرسه و مسوولین فرهنگی جامعه برنامه های ارشادی و آگاهی دهنده را از این مقطع سنی داشته باشند تا در سن جوانی با آگاهی لازم وارد ازدواج شوند .

ترس از تبعیض و تحقیر (۷) نیز برای نوجوانان مورد پژوهش مهم بوده است، اینکه انسان مورد پذیرش و محبوبیت واقع نشود همواره ایجاد نگرانی کرده است ، چه هویت روانی فرد وابسته به این است که احساس کند از یک پایگاه امن روانی خصوصاً در میان خانواده برخوردار است و بسیاری از پژوهش های انجام شده بر روی نوجوانان حاکی از آن است که هرکجا این احساس موردخداشه واقع شده است، زمینه لغزش فراهم آمده است.

بنابراین خانواده باید بطور موکد به این موضوع توجه داشته باشد که حفظ احترام و ارزش گذاری به فرزندان از جمله مهم ترین تلاش هایی است که خانواده باید توجه خود را به آن مبذول دارد، حتی این موضوع بطور گسترده مورد تأکید نیز می باشد.

بنابراین، با توجه به نتایج بدست آمده می توان یافته های آن را به صورت نهایی به شرح زیر ارائه داد:

- از جمله مهم ترین تمایلات نوجوان کسب موفقیت در تحصیل و شغل و داشتن استقلال می باشد، همچنین مهم ترین آرزوی آنها بدست آوردن خوشبختی، داشتن دوستان خوب و ازدواج با همسر دلخواه ذکر شده است. علاوه بر این موارد نیازمندی های مهم گروه مورد پژوهش سرگرمی و مسافرت، مورد پذیرش دیگران واقع شدن و کسب محبت و دلبستگی بیان شده است.

- نوجوانان مورد بررسی نشان داده اند که مذهبی اند و در راس نشانه های مذهبی نوجوانان مذکور اعتقاد به توحید و یگانگی خداوند است، به علاوه تنها استناد به خصوصیات ظاهری برای اخلاقی بودن را قبول ندارند و معتقدند افراد مذهبی و خلاق تنها نباید به رعایت ظواهر این زمینه ها پردازند.

- از دست دادن والدین، مهم ترین عامل هراس نوجوانان مورد بررسی را تشکیل می دهد. افزون بر این، ترس از گمراه شدن و خلاف کاری و همچنین ترس از گناه و مکافات مذهبی و ازدواج نامناسب نیز جزو گزینش هایی است که بیشترین نمرات را به خود اختصاص داده است.

در یک جمع بندی نهایی مذکور، چنین مشخص می شود که در این مقطع سنی حساس طیف گسترده ای از خصوصیات روانی بر نوجوان غلبه می کند که به لحاظ اثر گذاری هر کدام از این فاکتورها نوع خاصی از ارتباط و برخورد با نوجوان را فراهم می کند. بنابراین لازم است نتایج این پژوهش به دقت مورد توجه والدین، اولیاء مدرسه و سایر افراد مربوط قرار گیرد تا زمینه رشد مناسب برای این قشر مهم و آینده ساز هر چه بهتر و مساعدتر فراهم گردد.

منابع

۱. آقای محمدیان ، حمیدرضا و همکاران (۱۳۷۶). روان شناسی رشد (۱) با تأکید بر بهداشت روانی ، میثاق ، چاپ دوم.
۲. اتکینسون، ریتال و همکاران (۱۳۷۳). زمینه روان شناسی (۱) ، ترجمه براهنی ، محمد نقی و همکاران ، تهران: رشد .
۳. احدی ، حسن و محسنی ، نیکچهر (۱۳۷۶). روان شناسی رشد (مفاهیم بنیادی در روانشناسی نوجوانی و جوانی) ، تهران : بنیاد.
۴. استادان طرح جامع آموزش خانواده (۱۳۷۷). خانواده و فرزندان در دوره راهنمایی تحصیلی ، تهران : انجمن اولیاء و مربیان.
۵. استادان طرح جامع آموزش خانواده(۱۳۷۷). خانواده و فرزندان در دوره دبیرستان، تهران : انجمن اولیاء و مربیان .
۶. اکبرزاده ، نسرین(۱۳۷۶). گذر از نوجوانی به پیری (روانشناسی رشد و تحول)، تهران: مؤلف ، صص ۸۹-۹۰.
۷. بیابانگرد، اسماعیل (۱۳۷۸). روانشناسی نوجوانان ، تهران : دفتر نشر فرهنگ اسلامی ، ص ۵۸.
۸. پارسا، محمد. (۱۳۷۶). روانشناسی رشد کودک و نوجوان ، تهران : رودکی.
۹. دادستان ، پریرخ و منصور ، محمد(۱۳۷۸).روانشناسی ژنتیک (۲) ، ژرف ، چاپ پنجم، ص ۴۹.
۱۰. شریفی ، محمد (۱۳۷۱). بررسی میزان ارضای نیازهای جسمی ، روانی و اجتماعی نوجوانان دختر دبیرستانهای تهران توسط والدین آنها ، چکیده پایان نامه های ایران ، دوره ۷ ، شماره ۳ .
۱۱. شفیق آبادی ، عبدا... (۱۳۶۸). مبانی روان شناسی رشد ، تهران:انتشارات چهر .
۱۲. فرجاد ، محمد علی (۱۳۷۶). روان شناسی رشد ۲ ، تهران : سروا .
۱۳. فیروزی ، محمد رضا(۱۳۷۳). بررسی محتوی ، شدت و شیوع ترس در بین گروهی از نوجوانان دانش آموز مقاطع راهنمایی و دبیرستان شهر شیراز ، چکیده پایان نامه های ایران ، دوره ۳ ، شماره ۴ .

۱۴. کریمی ، عبدالعظیم (۱۳۷۳). جایگاه نوجوانی در گستره تحولات روانی - زیستی و اجتماعی ، نوجوانان و جوانان « مقالات برگزیده سمینار مسائل نوجوانان و جوانان » اصفهان : معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان .
۱۵. گلفند ، دونا ، ام هارتمن ، دونا ، پی (۱۳۷۸). تحلیل رفتار و رفتار درمانی کودک و نوجوان ، ترجمه آقا محمدیان ، حمیدرضا و همکار ، آستان قدس رضوی .
۱۶. لطف آبادی ، حسین (۱۳۷۸). روانشناسی رشد (۲) : نوجوانی ، جوانی و بزرگسالی ، تهران : سمت .
۱۷. مرکز تحقیقات ، مطالعات و سنجش برنامه ای صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۵). بررسی خواسته های نوجوان شهر تهران ، سروش .
۱۸. نجاتی ، حسین (۱۳۷۶). روانشناسی نوجوانی (چگونگی رفتار با نوجوانان) ، تهران : انتشارات بیکران .
۱۹. نوایی نژاد ، شکوه (۱۳۷۴). رفتارهای بهنجار و نابهنجار در کودکان و نوجوانان ، تهران : انجمن اولیاء و مربیان .
۲۰. نوایی نژاد ، شکوه و سعیدی مقدم ، فاطمه (۱۳۷۵). بررسی رابطه بین ساخت تربیتی و مذهبی خانواده با ارزش های اخلاقی نوجوانان شهر تهران ، چکیده تازه های تحقیق در دانشگاه ها و مراکز تحقیقاتی ایران ، دوره ۶ ، شماره ۱ .
21. Aro, H.M., Palosaari, U.K.,(1992)Parental Divorce , Adolescence, and transition to Young Adulthood: A follow – up study, *American Journal of Orthopsychiatry* . 62, 421,429.
22. Admas,G.R.& Etc,(1994)Adolescent life Experience Pacific Grove, C.A. Brooks/colo.
23. Brich,A.,(1997),*Development Psychology*, London, Macmillan.
24. Bremner, J.G.,(1994) , Piaget, London,Fontana.
25. Butterworth , G.Harris,M., (1994) , *Development psychology* , united K.LEA.
26. Boyes, M.C.,& Chandler , M.,(1992)Cognitive Development Epistemic Doubt, and identity Formation In Adolescence , *Journal Origins of Child and Adolescence*, 21,277-304

27. Caspi, A., & et al., (1995) Temperamental Origins of Child and Adolescent Behavior Problems, From age three to age fifteen, *Child Development*, 66, 55-68.
28. Cotterell, J., (1996) *Adolescence in Social London*, Routledge.
29. Durkin, K., (1995) *Developmental Social Psychology, From Infancy to Oldage*, Cambridge, Mass., Blackwell.
30. Greta, C.F., (1996) *Developmental Clinical Psychology and Psychiatry*, London sage publications.
31. Gilligan, C., (1993) Adolescent Development Reconsidered, In A. Garrod (ED) *Approaches to moral development*, New York, T.C.P.
32. Hoffman, L. & Et al., (1996) *Development Psychology today*, sixth Ed., New York, M.H.I.
33. Kernberg, O.F., (1998) *Object- Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*, Jason Aronson Inc.
34. Malim, T. & Birch, A. (1997) *Research Method and Statistics, Basing Stock*, Macmillan.
35. Miller, P.H., (1993) *Theories of Development Psychology*, N.Y. Ferrman.
36. Newton, M., (1995) *Adolescence, Guiding Youth through the perilous*, N.Y. W.W. Norton.
37. Seifert, K.L., Hoffman, R.J., (1997) *Child and Adolescent Development*, Fourth Ed., Houghton Mifflin com.
38. Tarter, R.E., (1994) *Study of Youth at RISK*, New York U.P.